PAGINI DE CARNET INTIM

Luna asta, pe la 10 sau 11, împlinesc cincizeci de ani. Mărturisesc că am ținut mult, în timpul din urmă, să ating această jumătate de secol de existență. Am ținut, tocmai fiindcă de trei ani sunt greu bolnav.

Exact acum trei ani, în august 1931, pe cînd mă plimbam într-o zi pe malul mării, la Menton, am simțit, brusc, un gol în inimă, apoi imediat mi s-au înmuiat picioarele şi a trebuit să mă aşez pe o bancă, spunînd soției mele care mă întovărăşea : „Iată ceva nou !"

Era „ceva nou" în sensul că, deşi mă simțeam din ce în ce mai slăbit, de la întoarcerea mea din Rusia, în februarie 1929, încă nu mă considerasem, pînă atunci, un om cu adevărat bolnav, ci numai așa cum fusesem totdeauna : un debil, un slăbănog pe picioare, consecința unei grave pneumonii, urmată de un început de tuberculoză, de care suferisem pe la vîrsta de optsprezece ani. Această debilitate însă nu mă împiedicase, timp de treizeci de ani, să fiu un om rezistent, să cutreier o bună parte a pămîntului și să execut adesea muncile cele mai grele, trăind, mai în toată vremea, rău hrănit și rău adăpostit.

Şi, deodată, iată-mă căzînd din picioare, în ziua aceea la Menton, tocmai cînd opt ani de viață scriitoricească, adică de „autor cu succes", cum se spune, mi-ar fi dat dreptul să mă aştept la cu totul altceva, poate chiar la mai multă sănătate.

Din acea zi de august 1931, am început să suflu greu și n-am mai putut să urc o scară, decît făcînd popas la fiecare treaptă. Cîteva luni mai tîrziu am căzut la pat, de unde și azi nu mă ridic decît atunci cînd nevoile mă obligă, ceea ce e o mare tristețe pentru un om a cărui primă pasiune din copilărie a fost să hoinărească din zori și pînă în noapte, pe drumuri fără sfîrșit. Dacă n-ar fi fost decît această suferință, — trei ani de zăcere la pat, cu ochii în tavan și cu răni la șolduri ! — și încă ar fi fost de-ajuns să-mi doresc moartea și chiar să mi-o dau.

De ce, atunci, această nebănuită și nejustificată dorință de-a trăi, *de-a continua* ?

Zic *dorință*, dar cuvîntul e greoi. Era, nu o dorință, erau *două brațe descărnate ce implorau, în singurătatea lor, pe cineva pe care-l bănuiau tot atît de singur.*

Și-acum, iată-mă în miezul acestei spovedanii sau profesiune de credință.

Mai întîi, de ce voiam să se realizeze această epocă a existenței mele : august 1844 — august 1934 ? Ce avea să se întîmple la împlinirea acestor cincizeci de ani ai mei ?

De remarcat că nu voiam *să trăiesc*, ci numai *să ating* pe august 1934. Și mai ales în zilele de grea încercare, trăite la Mînăstirea Neamțului (iunie 1932 — ianuarie 1933), cînd nu mai puteam nici să mă spăl fără ajutorul soției mele, mult au întins de nimeni nevăzutele mele brațe către nevăzutul meu cineva, căruia nu-i ceream nimic !

Trebuie să spun numaidecît că acest *cineva* nu era nici unul din Dumnezeii pe care oamenii i-au închis între pereții unui templu, făcînd din ei cînd o teroare, cînd niște nedrepți distribuitori de bunuri pămîntești și cerești.

Nu. Credința într-un Dumnezeu am pierdut-o încă din copilărie, cînd vedeam zilnic în juru-mi preoți, nouă din zece rugîndu-se fără pietate și trăind într-o nepotrivită îmbelșugare, fără milă de aproapele lor. De-atunci am trăit, vid de orice Dumnezeu tălmăcit de preoți, dar imediat am simțit în mine aprinzîndu-se o *lumină nouă.* Și aci aș vrea să insist, chiar dacă aș ști (ceea ce nu cred să fie cazul) că nici un om pe pămînt n-are urechi să mă audă.

Eram pe la începutul adolescenței, citeam tot ce-mi cădea în mînă, făcînd mahalaua să creadă c-am să „devin popă“, lucru ce bucura mult pe necăjita mea mamă, dar și o întrista, în același timp, căci fugeam des de la stăpîn, ca și de-acasă, hoinăream prin județele vecine, nu puteam fi „statornic la nici o treabă“, eram adică „o haimana“, cum spunea aceeași mahala. Ceva și mai grav pentru mama, care era o femeie econoamă : banul ce-l cîștigam nu ținea în mîna mea nici cît ține un bulgăre de gheață și nici nu-l dădeam „pe lucruri folositoare“, ci numai pe cărți și pe tutun, lăsînd în grija mamei să mă îmbrace și să mă încalțe. Ba, uneori, schimbam chiar și această îmbrăcăminte nouă, pe una jerpelită, numai ca să-mi pot procura, cu diferența, cărți și tutun. Cît despre mîncare, puteam trăi luni întregi cu pîine și tomate ori varză acră, ca să nu mai vorbesc de zilele în cari flămînzeam cu totul.

Acestea se petreceau între paisprezece și șaptesprezece ani, epoca cea mai agitată a vieții mele. Singur, fără un prieten și neîndrumat de nimeni, descoperisem cartea, sau, mai bine zis, *măreția lecturilor bune* și odată cu ele *socialismul*.

Despre socialism nu citisem încă nimic, dar, în urma unor mari mișcări muncitorești în portul nostru, auzisem că el înseamnă *dreptate pentru cei obidiți* și văzusem un om ucis în bătaie la poliție, fiindcă fusese socialist. Puțin după aceasta, am asistat la cîteva întruniri socialiste și am înțeles că socialismul cuprinde în sînul lui toate virtuțile, pe care în zadar le căutam în faptele servitorilor lui Dumnezeu : dreptate, bunătate, cinste, cumpătare, cultul frumosului și, mai presus de orice, o adevărată înfrățire cu cel învins de viață.

Iată care avea să fie, de-acum încolo, noua mea religie, singurul meu Dumnezeu : năzuința spre dezrobire a omului îngenucheat de om.

Și deodată m-a lovit un orgoliu nemăsurat : mă simțeam chemat să fiu un apostol al acestei religii, poate chiar un martir, ca acel muncitor ucis în bătaie. Aveam să-mi răzbun mama umilită și clasa din care mă trăgeam, deși această clasă nu era alta decît mahalaua mea bîrfitoare, pe care o disprețuiam. Mă consideram superior tuturor

celor din jurul meu, fiindcă toţi, chiar şi mama, nu erau preocupaţi decît de interesele lor personale, năzuiau spre o viaţă cît mai apropiată de a burgheziei asupritoare şi nimeni, nimeni din cîtă lume cunoşteam, nu citea şi nu gîndea ca mine, afară doar de acei apostoli socialişti pe care îi auzisem vorbind şi le invidiam cultura, atribuindu-le toate generozităţile.

M-am încredinţat că omenirea e o gloată lipsită de calitate, un rezervor uman din care nu apare la suprafaţă şi nu se impune decît geniul rău : *asupritorul*. Geniul bun, *gînditorul generos*, e veşnic învins şi nu-l susţin nici chiar acei cărora el le închină viaţa.

La etatea de douăzeci de ani, eram complet format în chipul acesta. Lumea socialistă însăşi, pe care o cunoşteam din ce în ce mai bine, îmi dovedea că nu toţi cei care reclamă dreptate sunt capabili să fie drepţi. Chiar şi acolo, numai o mică elită simţea şi gîndea ca mine. Cît despre cultul frumosului, care era o altă latură a dezrobirii, nu ajungeau pînă la el decît prea puţine individualităţi. Imensa majoritate îl caricaturiza.

Ceva mai tîrziu, descoperindu-mi şi unele aptitudini literare, am nutrit un şi mai mare dispreţ faţă de tot ce nu se ridică prin nici o virtute morală deasupra comunului.

Totuşi, nici o mîndrie n-a putut să mă depărteze de nevoia profundă ce-o aveam de-a lupta pentru binele omenirii, fără a cărei dezrobire îmi dădeam seama că toate valorile vieţii sunt moarte în ochii omului născut să nu se poată bucura de nimic, în mijlocul unei universale suferinţi.

Iată în ce chip am fost pătruns de acea *lumină nouă, a Frumosului şi a Binelui*. Ea avea să mă înalţe în proprii mei ochi, făcîndu-mă să-mi dau seama că puţini oameni sunt atinşi de harul ei. Ea avea să dea un sens vieţii mele, care nu era avidă de bunuri pămînteşti. Ea avea să mă susţie în nenumăratele mele ceasuri de grea cumpănă, cînd, încolţit de mizerie şi sfîrşit de puteri, adesea m-am întrebat dacă Binele şi Frumosul merită atîtea jertfe chinuitoare.

Ea avea să-mi ție loc de dumnezeire.

Apoi, mult mai tîrziu — după un sfert de veac de practică conștientă a noii mele religii — viața avea să-mi dovedească cu cruzime că credința în Dumnezeu nu poate fi înlocuită cu nimic pămîntesc, oricît ar fi de sublim, că omul murdărește cu mîinile tot ce creează cu sufletul, ba chiar că e nevrednic și de Dumnezeu, adică : *nimic nu-l poate salva și ridica deasupra multelor și deșertelor nevoi trupești.*

Ca să ajung la această convingere, drumul calvarului meu a fost presărat la tot pasul, în chip aproape egal, de zdrelitoare cioburi, ca și de strălucitoare cristale, pe care eu le luam drept autentice diamante.

La început, numărul cristalelor a fost covîrșitor. Nu auzeam decît cuvîntul eroilor. Nu vedeam decît litera rămasă după trecerea martirilor. De pe înălțimea catedrelor de morală și din inima bibliotecilor, filozofia pozitivă, predica dezrobitoare, precum și literatura marilor credințe, formau un singur cor divin, ce umplea văzduhul : *Glorie omului ce cultivă Binele și Frumosul !*

Chiar și marii reprezentanți ai religiilor își uneau uneori glasul la acest imn, ceea ce mă mișca profund și mă ajuta să nu cad cu totul în păcatul acelor luptători pentru dreptate care excludeau cu desăvîrșire biserica din sînul năzuințelor spre un mai bine pămîntesc.

Întreb : ce mai putea dori un om ca mine, mai ales atunci cînd, dispensat de orice efort, te simți făcut pentru a urma această cale ? Cugetarea cea mai înaltă venea să confirme o simțire înnăscută și s-o călăuzească. Savantul, tribunul și poetul întindeau mîna adolescentului venit pe lume și crescut în acel iad al vieții unde domnesc toate relele : mizeria endemică, ignoranța, superstițiile, brutalitatea, calomnia, crima. Îmi era peste putință să cred că puterea întunericului e mai mare decît aceea a luminii ; că Binele ar putea să iasă învins din lupta cu Răul, mai ales că cel dintîi era îmbrățișat de tot ce omenirea avea mai distins, ba deținea uneori chiar și frînele de conducere a popoarelor, pe cînd cel din urmă constituia o rușine pentru orice om luminat.

E drept că oamenii luminați erau foarte puțin numeroși și că slava ridicată Frumosului și Binelui răsuna cele

mai adesea în pustiu. Ce importanță însă putea avea pentru mine ? Nu știam eu, de mic copil, că noblețea sufletească este apanajul unei elite ? Esențialul era să mă știu susținut de această elită a omenirii ; și de un astfel de sprijin mă încredințam de cîte ori deschideam o carte, de cîte ori ascultam un tribun.

Și ce mîndru, ce fericit în mizeria mea mă simțeam de această tovărășie ! Unde mai pui că începeam să mînuiesc condeiul, și competente îndemnuri mă făceau să întrevăd posibilitatea de-a urca încă o treaptă, cea mai grea, pe scara valorilor intelectuale : treapta pe care stau creatorii de opere literare. Era deci îngăduit fostului băiat de prăvălie, cu patru clase primare, nu numai de-a înțelege perfect pe acești creatori, dar chiar și să ocupe un colțișor în templul artei lor atît de admirate. Nu era deci exclus să ajung într-o zi să-mi unesc și glasul meu la nobilul cor al celor destinați de providență să ridice omenirea dintr-o ticăloșie pe care eu o cunoșteam, cum prea puțini gînditori o cunosc din proprie experiență. Ah, atunci, cu cîtă sinceritate am să clamez, la rîndu-mi, măreția rolului de apostol al umanității.

Ce nevoie mai aveam de Dumnezeu ? Nu eram eu oare un grăunte de dumnezeiești năzuinți ?

Chiar și sfînta mea mamă îmi păru, atunci, mică și meschină în toate ale ei mărunte preocupări, pe cînd eu pluteam, flămînd și zdrențuros, în sfera lumilor ce avea să vie. La clădirea primei lumi noi, liberată de materialism, eu însumi poate aveam să fiu fanatic salahor.

Și într-adevăr, într-o zi minunea s-a înfăptuit, dincolo de cele mai absurde ale mele așteptări.

Romain Rolland, ca un alt Moise, cerînd stîncii să izvorească apă, m-a lovit în frunte cu bagheta-i magică, și mi-a cerut să fac ceva și mai greu decît ce-a făcut stînca lui Moise : mi-a cerut să scriu într-o limbă în care de-abia bîiguiam de cîțiva ani și ale cărei legi nu le am învățat, nici n-am încercat să le învăț vreodată, ci numai le-am ghicit, pe cît mi-a fost cu putință.

Ce a urmat, se știe. Dintr-o dată am fost azvîrlit în sfera de cugetare și de acțiune a unei lumi pe care, la început, nici nu îndrăzneam s-o privesc în față. Din noroiul existenței omenești, cu un singur salt, m-am pomenit

stînd de vorbă, de la egal la egal, deseori într-o înălțătoare intimitate, cu unele din acele rare exemplare umane către care venerația oamenilor se îndreaptă neprecupețită.

Atunci, o clipă, speriat de răspunderea ce mi se arunca pe umeri, am simțit mîna providenței ștergîndu-mi sudoarea de pe frunte. Acum era momentul să dovedesc celor însetați de Bine, de Frumos, de Dreptate, dacă sunt un om ori un simplu parvenit.

Căci două căi mi se deschideau în clipa aceea : una, largă, semănată cu flori, surîsuri și belșug ; cealaltă, îngustă, plină de posibile, probabile deznădejdi.

Fără nici o șovăire, am apucat pe aceasta din urmă, care m-a dus într-o prăpastie mult mai înfiorătoare decît tot ce puteam bănui, căci ea m-a despărțit de toată lumea și de cei mai nobili prieteni ai mei, chiar și de acela căruia îi datoram noua mea viață.

De ce ? Răspunsul e simplu : fiindcă, de la început, am înțeles rău legile existenței pămîntești.

Omul, chiar și cel de bună credință, făgăduiește mai mult decît poate să ție. Avîntul lui spre mai bine îi pune un nimb pe frunte, dar el uită că picioarele îi sunt condamnate să rămîie în tină, căci, probabil, nu-i este îngăduit să se identifice cu dumnezeirea, atîta timp cît țărîna îi împovărează sufletul, această scînteie misterioasă care e veșnic în luptă cu răsuflarea infectă a existenței materiale.

Da, astăzi cred în suflet, cum n-am crezut niciodată și iert fratelui meu, omul, totul, dezlegîndu-l de divinele promisiuni pe care mi le-a făcut atunci cînd îl vedeam de departe, atunci cînd îl auzeam vorbindu-mi din sferele cerești, cînd nici nu bănuiam că lutul din care e zidit este tot atît de scîrnav ca și al celui mai din urmă păcătos din suburbia în care am văzut lumina zilei.

Dar ca să ajung la această umană înțelegere, a trebuit mai întîi să trec eu însumi prin acele grele încercări din care nici sfinții nu ies triumfători decît săvîrșind cruzimi, împotriva lor înșile și mai ales împotriva aproapelui. Da, cred că pentru a te devota în întregime dumezeirii, trebuie să întorci spatele pămînteștilor nevoi ale omului și să-ți astupi urechile la strigătele lui de ajutor.

N-o știam pe atunci. Credeam că putem servi pe Domnul, tocmai devotîndu-ne umilei lui creaturi. Și înțepenindu-mă în postura de judecător al omului superior, i-am cerut să-și ție cuvîntul dat. El a răspuns prin a-și întoarce fața de la mine. Și lăsîndu-mă singur, redus la propriile mele puteri, mi-a dovedit că nici eu nu sunt mai bun decît dînsul.

Mi-a dovedit că aceeași nemernicie ne paște pe toți : că unul își calcă cuvîntul fiindcă e împresurat de nevoi materiale, iar altul fiindcă îl roade viermele ambiției, dorința de strălucire. Și într-un caz și într-altul, dovada e făcută, că existența nu e posibilă decît cu prețul unor nesfîrșite abdicări.

N-am știut. Eu am luat drept literă de evanghelie toate idealurile pe care omul le-a proclamat cu cuvinte de foc, asigurîndu-mă că ele pot înlocui chiar și pe Dumnezeu.

De ce se minte omenirea cu atîta nerușinare ? De ce se divinizează nemernica făptură de lut, atribuindu-i-se aptitudini care nu se pot număra printre facultățile sortite existenței terestre.

Cîtă dreptate a avut Eclesiastul să spună că totul e vanitate !

Mă uit la ce a rămas din mine, care am parcurs o cale atît de lungă ; un biet om, învins de boală și strivit de nevoi, după ce ajunsesem acolo unde nu atîrna decît voința mea, ca să deviu și eu încă un om sătul.

Mă ridic însă cu restul de puteri, de care mai sunt capabil, împotriva materiei robitoare, distrugătoare de suflete.

Deși astăzi sclav, prizonier al nevoii de pîine și de adăpost, ca cel din urmă dintre nemernici, afirm în acest ceas de supremă sinceritate, că viața nu e posibilă fără o credință.

Dar care ne mai poate fi azi credința, din moment ce noi le-am distrus pe toate, substituindu-ne luminii ce singură era în stare să ne apere de-a cădea în acest abject materialism ?

Ce-a mai rămas din năzuințele care aveau să facă din oameni niște sfinți ? Cei din alte vremuri se temeau de Dumnezeu și asta era de-ajuns ca să înăbușe în ei o parte

din egoismul care ar fi putut să-i facă să uite că, fără practica sentimentului de dreptate și de milă, o comunitate omenească se transformă într-o comunitate de lupi. Contemporanii noștri, însă, nu numai că au suprimat această frază și au redus pe Dumnezeu la o simplă parodie bisericească, dar, în mai puțin de o jumătate de veac, au nimicit toate valorile morale și estetice pe care cu atîta emfază le decretaseră valori eterne și le impuseseră generațiilor noi.

Astăzi nu mai poate mînca pîine într-un stat, nici omul care n-are decît palmele sale, nici acela care n-are decît creierul său, ci numai vicleanul înarmat cu gură mare și obrăznicie. Acestuia trebuie să ne robim cu toții. Pe el trebuie să-l servim și să-l lingușim. El este distribuitorul de pîine și de așa-zisele onoruri.

Am avut prilejul să-l cunosc și eu și să-l privesc în ochi, după ce boala și mizeria literară m-au răpus. Și atunci mi-am dat seama că mai amară pîine decît aceea pe care am mîncat-o între doisprezece și patruzeci de ani, robind prin porturi și ateliere, e pîinea pe care o soliciți omului de stat modern, oricare ar fi valoarea ta intelectuală și morală. El nu știe să te estimeze decît după numărul voturilor pe care i le aduci, după capacitatea ta de a-l servi personal, nu țara al cărui rău servitor este el sau ideea al cărei motor ești tu.

Am cunoscut și această umilință, mult mai ucigătoare de suflet decît aceea care mi-atingea obrazul cînd, oferind serviciile mele de fotograf ambulant plimbăreților de pe *Promenade des Anglais*, o mînă parfumată mă respingea disprețuitor.

Nu e rău că sunt atît de îngenuncheat în clipa în care îmi privesc viața de pe muchea unei jumătăți de veac.

Consider această îngenunchere ca pe cel mai viu document pe care mi-l putea trimite cel nepătruns, ca să-mi dovedească ușurința cu care m-am condus în viață. Căci, după ce am fost unul din avizii ucenici ai creatorilor de false religii, am devenit eu însumi unul din aprigii susținători ai mincinoaselor valori morale, intelectuale și estetice, ba chiar am aprobat, un moment, și am glorificat violența, crezînd că disperații vieții vor fi mai buni în

ziua în care nimic nu-i va mai împiedica să se gospodărească singuri, în toată dreptatea.

Nu sunt mai buni, fiindcă nu se poate face o lume nouă cu oameni vechi. Şi vina mea e cu atît mai mare, cu cît ştiam de mult că aceşti pretinşi aspiranţi la o viaţă morală erau în imensa lor majoritate tot atît de imorali, tot atît de lacomi de bunuri pămînteşti ca şi vechii stăpînitori.

Aceasta nu m-a împiedicat să mă mint pe mine însumi şi să urlu în cor cu lupii flămînzi contra celor sătui. Pedeapsa, iat-o : în ziua în care am răcnit adevărul că numai lupi se ridică la conducerea lumii, de ambele părţi ale baricadei, golul cel mai complet s-a făcut în jurul sufletului meu, nemairămînîndu-mi altă mîngîiere decît cuvintele simplei mele mame, care-mi spunea : *„Maică, nimeni nu vine să-ţi lingă buzele, cînd îţi sunt amare, afară doar de bunul Dumnezeu"*.

Am crezut în posibilitatea înfrăţirii între oameni, şi nu mai cred. Am crezut apoi în minunile progresului tehnic, şi azi văd că ştiinţa e încă o armă împotriva sufletului. Iar la urmă am crezut în atotputernicia binefăcătoare a unui singur om, lăsat să fie stăpînul unui stat, dar am văzut că stăpînul nu se înconjoară decît de slugi.

Astăzi nu mai e loc pentru gîndirea mea la nici una din extremele acţiunii sociale, şi nici la mijloc, unde apologiştii tuturor libertăţilor fac o marfă din drepturile omului, închizînd ochii asupra datoriilor lui.

Aşa că toată pregătirea sufletească pe care mi-am făcut-o de-a lungul întregii mele vieţi, în vederea momentului în care destinul mi-ar fi dat putinţa să fiu folositor aproapelui meu, se prăbuşeşte azi ca un castel de cărţi. Nu numai că nici un fel de ordine socială de azi nu are nevoie de-a astfel de pregătire, dar toate o consideră periculoasă lor, căci în toate guvernează acelaşi om, omul care lucrează numai în sensul intereselor sale personale, trădîndu-le pe ale aproapelui.

Iar dacă felul cum înţeleg eu Frumosul şi Binele, e o gîndire caducă pentru timpul meu, o gîndire care nu poate să se traducă prin fapte, atunci ce mai rămîne din tot ce am

așternut pe hîrtie, sau, mai bine-zis, dintr-o viață pe care am condus-o în așa fel încît nici altora și nici mie n-a putut fi folositoare ?

*

Niciodată n-am fost așa de singur, așa de părăsit. Și doar atîta am crezut în iubirea omului de către om !

Acum către cine să-mi îndrept privirile ? Nimic nu mă mai poate întoarce la credința mamei mele, dar și lipsit de orice credință mă simt incapabil de-a lupta cu moartea sufletului meu, care bîjbîie într-un întuneric de nepătruns.